

Міністерство охорони навколишнього природного середовища
та ядерної безпеки України
Головне управління національних природних парків
і заповідної справи
Державне управління екологічної безпеки в Черкаській області
Київський національний університет ім. Тараса Шевченка
Канівський природний заповідник

ЗАПОВІДНА СПРАВА В УКРАЇНІ НА МЕЖІ ТИСЯЧОЛІТЬ

(сучасний стан, проблеми
і стратегія розвитку)

**Матеріали всеукраїнської загальнотеоретичної
та науково-практичної конференції, присвяченої
виконанню державної Програми перспективного
розвитку заповідної справи в Україні “Заповідники”,
м. Канів 11-14 жовтня 1999 р.**

різноманіттям територій, перспективних для включення в мережу природно-заповідного фонду держави.

Література

- Второв П.П., Второва В.Н. Эталоны природы (Проблемы выбора и охраны). - М.: Мысль, 1983. - 205 с.
- Емельянов И.Г., Загороднюк И.В. Таксономическое разнообразие фаунистических комплексов и стратегия сохранения генофонда животного мира // Проблемы изучения и сохранения биологического разнообразия. - Фрунзе: Илим, 1990. - С. 45-46.
- Загороднюк И.В., Емельянов И.Г., Хоменко В.Н. Оценка таксономического разнообразия фаунистических комплексов // Доповіді НАН України. - 1995, N 7 (Сер. Математика, Природознавство, Технічні науки). - С. 145-148.
- Мэггаран Э. Экологическое разнообразие и его измерение. - М.: Мир, 1992. - 184 с.
- Pielou E.C. Ecological diversity. - New York: Wiley, 1975. - 166 p.

ТЕЗИ ДО ПОЛОЖЕННЯ ПРО НАЦІОНАЛЬНІ ЧЕРВОНІ СПИСКИ В УКРАЇНІ

І.В. Загороднюк, В.М. Грищенко

*Українське теріологічне товариство НАН України
Канівський природний заповідник*

Вступ

Усвідомлення людиною свого реального місця в системі природи вимагає суттєвих змін у її ставленні до оточуючого середовища, а так само визначення пріоритетів на шляху до забезпечення стабільного розвитку суспільства через уникнення деградаційних процесів у природних екосистемах. Складні ресурсні взаємини адвентивних популяцій людини з аборигенною біотою, що наразі носять назву горезвісного антропогенного фактору, своїм закономірним наслідком мають руйнацію природних екосистем, включаючи їх фрагментацію та спрощення функціональної структури. Першим кроком на шляху до втраченої гармонії з природою стала концепція Червоних книг, яку продовжили ідея охорони угруповань та концепція розбудови глобальної екомережі.

В основу запропонованих положень покладено результати дискусій щодо "червоних" перспектив розвитку регіональної фауни, в яких брав участь один з авторів при виконанні програми "Розробка загальної концепції охорони рослинного і тваринного світу України" (Загороднюк, Хоменко, 1995; Загороднюк, 1999а), програми "Збереження біорізноманіття Східних Карпат" (Загороднюк, 1997а), конференції "Конвен-

ція про біологічне розмаїття” (Загороднюк, 1997б) та Теріологічної школи-семінару “Ссавці у Червоній книзі” (Загороднюк та ін., 1998), проєктів “Розбудова національної екомережі України” (Загороднюк, 1999б) і “Бернські види тварин в Україні” (1999) тощо.

Вихідні положення про червоні списки

“Червоних” книг та списків існує чимало, від регіональних до глобальних (RDBEV, 1997). Метою їх є обмеження та регламентація рівнів експлуатації людиною тих чи інших видів тварин чи рослин, включаючи як види, що мають безпосереднє ресурсне чи естетичне значення, так і видів, які є індикаторами стану природних екосистем. Основою практично всіх червоних списків є перелік таксонів, *ризик втрати* яких є високим, незалежно від причин, що ведуть до редукції їх природних популяцій (IUCN..., 1994). Принциповою є орієнтація “червоних” списків саме на аборигенну біоту (Конвенція..., 1988). В кожному випадку охороні ініціативи стосуються не випадково зареєстрованих особин чи фантомних видів, а життєздатних популяційних угруповань.

Червона книга України

Червона книга України (1994) є типовим регіональним виданням, межі застосування якого визначаються державними кордонами, а видовий список включає види, що визнані рідкісними в межах цієї території, незалежно від того, яку частку їх ареалу і населення ця територія охоплює. У зв’язку з цим, частка видів, що є рідкісними *виключно на території України* через периферійність наявних тут популяцій, є високою. Найсуттєвими недоліками, які, на жаль, визначають обличчя сучасної Червоної книги України, стали (Загороднюк, 1997; Грищенко, 1998):

- не обгрунтовані зміни червоних списків та охоронних категорій більшості видів;
- відповідність червоних списків до представленості в редколегії інтересів окремих фахівців;
- орієнтація на застарілі таксономічні схеми від рівня видів до рядів;
- наявність у червоних списках видів, що напевно не потребують охорони (наприклад, борсук),
- ігнорування при створенні списків численних рекомендацій надати офіційний охоронний статус напевно рідкісним та вразливим видам (наприклад, степові гризуни);
- формальне і базоване на застарілих даних окреслення ареалів без аналізу їх змін;
- численні неточності в оцінках чисельності та її динаміки;
- довільне і нічим не обгрунтоване визначення охоронних категорій видів;

Представленість фауни хордових України у Червоній книзі України (ЧКУ) та додатку 2 до Бернської конвенції (БК2)

Класи	ЧКУ	ЧКУ+	БК2	Класи	ЧКУ	ЧКУ+	БК2
<i>Amniota</i>		БК2		<i>Anamnia</i>		БК2	
<i>Mammalia</i>	16	25	19	<i>Caudata</i>	2	1	2
<i>Aves</i>	10	57	158	<i>Salientia</i>	0	2	6
<i>Testudines</i>	0	0	1	<i>Actinopterygia</i>	28	3	0
<i>Reptiles</i>	0	8	4	<i>Cyclostomata</i>	2	0	0
Разом	26	90	182	Разом	32	6	8

- вкрай формальний аналіз лімітуючих факторів та заходів щодо охорони;
- дуже низька інформативність видових нарисів.

Аналіз багаторічних змін стану популяцій та факторів вразливості має стати центральним при підготовці нових експертних оцінок для кожного виду. Окрім того, необхідний перегляд всіх прийнятих в ЧКУ охоронних категорій. Останні, за новими положеннями МСОП (1994), надаються таксонам всіх рангів на підставі аналізу критеріїв вразливості, які передбачають аналіз багаторічних змін чисельності та поширення кожного з таксонів (за повним списком фауни!) і визначення його охоронної категорії в межах всього ареалу.

Порівняння національного і бернського червоних списків

1999 року Україна ратифікувала Бернську конвенцію (Конвенція..., 1998). Результати підрахунку взаємовідповідності охоронних категорій для видів українського та бернського червоних списків (табл.) свідчать, що із 344 видів об'єднаного списку хребетних спільними для обох червоних списків є тільки 96, тобто 28 %. Список Червоної книги України виглядає більш збалансованим, для Бернського списку характерна висока частка естетичних видів амніот.

Тези до концепції національної Червоної книги

Мета створення Червоної книги. Червона книга є науковим виданням і укладається як довідник по сучасному стану популяцій вразливих груп тварин з вичерпним аналізом факторів їх вразливості. Червона книга, як енциклопедія про рідкісні види, видається за матеріалами основного наукового видання.

Нерівнозначність “червоних” груп. Основою Червоного списку є вразливі групи, що характеризуються високим ризиком зникнення та визначним індикаторним значенням. Неможливість опису видового

складу та моніторингу популяцій всіх таксономічних груп¹ вимагає визначення пріоритетних груп, до яких відносяться реліктові групи, ендеми та напівендеми, види-консументи вищих порядків, естетичні та традиційно промислові види.

Мотивація Червоного списку. Кожний наведений у Червоному списку таксон, незалежно від рангу, наводиться з обов'язковою мотивацією включення його до такого списку. Кожна зміна списку та охоронного статусу в межах національного та міжнародного списків повинні бути обгрунтовані. Червоні списки затверджуються після відповідної аргументації включення та рангу кожного з таксонів на конференціях відповідних наукових товариств. Цьому повинно передувати широке обговорення фахівцями у науковій літературі, на конференціях, семінарах тощо.

Таксономічні ранги. Виходячи з необхідності збереження всього таксономічного різноманіття фауни, до Червоного списку включаються всі таксони, незалежно від їх рангу, від географічно ізольованих популяцій та видів-двійників до родів та родин з відповідною аргументацією такого рішення та анотацією про їх таксономічну структуру в межах регіону та фактори вразливості.

Порядок наведення таксонів. Червоні списки не є таксономічним довідником і порядок наведення таксонів необхідно узгодити з науковими товариствами. Вважати за доцільним в межах кожної великої таксономічної групи наведення видів трьома групами: вимерлі та ймовірно втрачені види (популяції), вразливі таксони, кандидати до Червоного списку. В межах цих груп наводити таксони за систематичним порядком.

Ставлення до вимерлих таксонів. Вважати необхідним наведення інформації про втрачені зі складу сучасної фауни регіону види та популяції з відповідним аналізом ймовірних причин їх зникнення. Включати до цієї частини списку всі таксони аборигенної фауни, що були зареєстровані в межах сучасної території держави (регіону) впродовж останніх 100 років.

Ставлення до фантомних видів. Таксони, ідентифікація та наявність яких у складі фауни регіону сумнівна та популяції яких не можуть бути охоплені моніторингом, до Червоного списку не включаються, однак можуть бути наведені у Додатку до списку з відповідним коментарем. При цьому особлива увага приділяється видам, що включені до міжнародних Червоних списків.

Узгодження Червоних списків. Включення таксону в міжнародні

¹ Наприклад, наявних в Україні 2 тис. видів найпростіших або кожного з 25-30 тис. видів комах.

Червоні списки означає його включення у національний Червоний список з указанням таких підстав навіть за умови стабільності популяцій в регіоні чи необхідності регуляції їх чисельності. Незбіг охоронних категорій таксону за міжнародним та національним списком відбивається у інформації про охоронну категорію.

Аналіз лімітуючих факторів. Основою кожного обґрунтування та експертної довідки вважати аналіз змін стану популяцій та факторів вразливості, змін охоронного статусу від попереднього Червоного списку та прогноз цих змін на найближче майбутнє за сценарієм уникнення та дії негативних факторів. Лімітуючі фактори повинні бути розділені на три групи: природні зміни середовища, техногенні фактори, пряме знищення людиною.

Визначення охоронних категорій. Червоний список супроводжується визначенням категорій стану популяцій кожного з таксонів і є витягом з повного Контрольного списку фауни, що індексований за охоронними категоріями. Усі оцінки стану популяцій виду в межах регіону повинні бути визначені за тими ж критеріями і категоріями, що й міжнародні.

Циклічні природні зміни біоти. Властиві для низки видів та їх угруповань закономірні багаторічні та сезонні зміни активності, чисельності та просторового розподілу населення повинні бути враховані при визначенні поточних охоронних категорій та наведені в Червоній книзі окремим обов'язковим розділом в характеристиці кожного таксону.

Ареалогічні довідки. Ареали видів подаються з обов'язковим окресленням історичного реконструйованого ареалу на початок ХХ ст. та місць його сучасного поширення з позначенням на картах мережі природно-заповідних територій.

Пропозиції до діючого Положення про ЧКУ

п. 2. Основою Червоних списків (ЧС) є види автохтонної фауни. Види адвентивної фауни до ЧС не включаються.

п. 3. Додати про забезпечення видів охороною на природно-заповідних територіях, зокрема заповідниках та заказниках державного і місцевого значення.

п. 5. Види з міжнародних ЧС включаються до ЧКУ із зазначенням всіх їх охоронних категорій. Види, що є рідкісними в Україні через крайовий ареалогічний ефект, нарівні з іншими видами оцінюються за часткою їх населення в Україні відносно всього ареалу.

п. 6. В ЧКУ подаються описи усіх (і зниклих) видів ЧС, з використанням нових категорій МСОП. До ЧС згідно з новою редакцією критеріїв МСОП вносяться таксони усіх рангів з відповідними описами та аналізом.

п. 7. Основою видових нарисів є перелік та аналіз згубних факторів та ретроспективний аналіз статусу виду, а також інформація про здатність виду до формування стійких угруповань у квазі-природних типах екосистем.

п. 10-12. Формування ЧС забезпечується науковими товариствами та окремими фахівцями на підставі рейтингового аналізу крупних таксономічних груп, і його кінцева версія погоджується з цими подавачами на підставі оцінки остаточного анотованого списку.

п. 14. Обласні та регіональні відділення МEB забезпечують поширення інформації про ЧКУ шляхом залучення фахівців до створення регіональних анотованих ЧС та інших видань.

п. 16. Замість останнього абзацу: МEB та/або відповідні наукові установи забезпечують постійний оперативний обмін інформацією з кореспондентами через Інформаційний центр ЧКУ (гарячу лінію, відповідальну посадову особу).

Література

- Грищенко В.М. Про занесення нових видів птахів до Червоної книги України // Беркут. - 1998. - 7, № 1-2. - С. 94-103.
- Загороднюк І. Каталог рідкісних видів тварин: раритетні категорії та принципи охорони / Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника. - Київ: Інтереюцентр, 1997а. - С. 298-307.
- Загороднюк І. Концепція "гарячих територій" і збереження біорозмаїття // Конвенція про біологічне розмаїття: громадська обізнаність і участь. - Київ: Стилос, 1997б. - С. 59-68.
- Загороднюк І.В. Степове фауністичне ядро Східної Європи: його структура та перспективи збереження // Доповіді НАН України. - 1999а, № 5. - (у друці).
- Загороднюк І. В. Рідкісні види тварин у фауні України // Ю. Р. Шеляг-Сосонко (ред.). Розбудова національної екологічної мережі України. - Київ, 1999б. - (у друці).
- Загороднюк І., Хоменюк В. Фауна України у "Червоній книзі Української РСР" (1980). Біогеографічний аналіз // Ойкумена. - 1995. - N 1-2. - С. 95-99.
- Загороднюк І., Жила С., Покин'череда В. Теріологічна школа-семінар "Ссавці у Червоній книзі" // Вестник зоології. - 1998. - 32, № 5-6. - С. 149-150.
- Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979 рік). - Київ: Мінекобезпеки України, 1998. - 76 с.
- Червона книга України. Тваринний світ / Під ред. М. М. Щербака. - Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1994. - 464 с.
- IUCN Red List Categories prepared by IUCN Species Survival Commission. - Gland: The World Conservation Union, 1994. - 21 p.
- [RDBEV] Red data book of European vertebrates. - Strasbourg, 1997. - 154 p. - (Final draft for review: November 28, 1997).